

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Гринюк Н.А.

Київський національний торговельно-економічний університет

Досліджено сутність і особливості функціонування споживчої кооперації як економічної системи. Розглянуто засади діяльності споживчої кооперації з точки зору інституційних теорій. Обґрунтовано роль споживчої кооперації в сучасній економіці. Досліджено концептуальні засади функціонування споживчої кооперації. Обґрунтовано переваги діяльності організацій споживчої кооперації.

Ключові слова: кооперація, види кооперації, споживча кооперація, кооперативні принципи, кооперативні переваги.

Постановка проблеми. Сучасна економіка являє собою комплексну систему, яка передбачає функціонування різноманітних інституційних форм як синтез комерційних і некомерційних організацій з різними типами господарства і механізмами управління.

Феномен кооперації існує в усіх суспільствах, починаючи з традиційного (доіндустріального) і закінчуючи сучасним постіндустріальним, інформаційним суспільством. Споживчі товариства маючи статус некомерційної організації, утворюють систему споживчої кооперації, яка є частиною інституційного механізму ринкової економіки.

Взагалі споживча кооперація є досить суперечливим явищем з точки зору економічної науки, що пов'язано з особливостями її функціонування. З одного боку, організації споживчої кооперації є господарюючими суб'єктами, що приймають участь у створенні національного добробуту, а з іншого – мають суттєві відмінності у формуванні і розподілі результатів своєї діяльності.

Саме сутнісні особливості соціально-економічної природи споживчої кооперації обумовлюють необхідність окремого визначення інституційних засад її функціонування в економічній системі.

Аналіз останніх досліджень. Суперечки щодо визначення місця і ролі кооперації в економічній системі точаться протягом всього періоду функціонування кооперативної форми господарювання, сформувавши два практично протилежні погляди на вищезазначену проблему.

Певна група дослідників стверджує, що саме кооперація є засобом перетворення всієї економічної системи в майбутньому [4; 7]. Визначаючи кооперацію «найдосконалішою з відомих форм діяльності» [5] за критерієм соціальної справедливості, прихильники такого підходу пророкують, що внаслідок докорінної зміни поглядів на природу суспільства і поширення кооперативних принципів саме ця форма господарювання поступово охопить всі сфери економіки.

На протигавгу такій думці, інші науковці не пов'язують подальший розвиток економіки і суспільства з широким розповсюдженням кооперативних засад в господарській діяльності [1; 2; 3], вважаючи кооперацію однією з тимчасових форм співпраці людей на шляху до більш високого рівня розвитку економічних систем.

На нашу думку, перспективи розвитку кооперації обумовлюються цілою низкою її характеристик і різноманітних факторів, поєднання яких створює синергійний ефект і трансформується у особливості кооперації.

Метою статті є дослідження інституційних засад функціонування споживчої кооперації в сучасній економічній системі.

Результати досліджень. Однією з центральних у теорії і практиці кооперації є проблема її статусу з точки зору її прибутковості/неприбутковості.

Коренями ця проблема, насамперед, сягає в історію кооперативного руху, який розвивався відповідно до особливостей розвитку економічної науки.

З початку ХХ століття на території Російської імперії панувала спочатку марксистська, а пізніше неомарксистська теорія, основу якої складала теорія експлуатації (перетворена з теорії трудової цінності Д. Рікардо) і ідеї державного соціалізму Німецької соціально-політичної школи [6]. Головним постулатом трудової теорії цінності є антисоціальний характер прибутку – категорії, що маючи «експлуаторський» статут була несумісною з побудовою соціалістичного суспільства. Під впливом пануючих на той час економічних ідей, кооперацію було проголошено капіталістичною за формою, але соціалістичною за змістом [8], що фактично призвело до вихолощення ринкової сутності кооперації і звуження її соціально-економічних можливостей. Таке нівелювання підприємницьких засад кооперативної форми господарювання практично відмежувало кооперацію від капіталізму, а отже і від головних категорій ринкової економіки – прибутку, конкуренції, підприємництва. Радянський період функціонування кооперації тільки поглибив недостатність ринкової орієнтації її розвитку.

По-друге, протягом першої половини ХІХ століття було закладено підвалини трьох основних видів кооперації (виробничої, сільськогосподарської та споживчої), які, незважаючи на спільність і об'єктивність умов, різняться за природою виникнення. В умовах розвитку ринкових відносин метою організації кооперативів у виробничій і сільськогосподарській галузях стали протистояння конкуренції і захист своїх економічних інтересів, які полягали в прагненні підвищити ефективність діяльності шляхом скорочення витрат на її здійснення і отримання більшого прибутку від реалізації результатів своєї праці на ринку.

Принципову іншу природу має споживча кооперація. Теоретичною передумовою зародження споживчої кооперації стала об'єктивна можливість здешевлення вартості власного споживання за рахунок усунення посередницьких ланок між виробниками і споживачами. В подальшо-

му вигідність таких угод обумовила об'єднання споживачів в товариства для постійної закупівлі необхідних його членам товарів на умовах періодичних внесків до фонду грошових коштів та формування відпускну ціни з урахуванням додаткових витрат на транспортування і утримання складу-магазину. Це суттєво відрізняло споживчі товариства від інших товариств і господарюючих суб'єктів суто підприємницького типу, діяльність яких спрямована на зовнішнє середовище і результат досягається за рахунок «чужих». Отже, безумовно погоджувачись з прибутковим характером кооперативної форми господарювання в цілому і виробничої та сільськогосподарської зокрема, важко віднести до цієї когорти споживчу кооперацію, в основі ідеї якої лежить не принцип прибутковості діяльності, а принцип економії.

Споживча кооперація займає своє місце серед некомерційних організацій. Для дослідження інституційних засад її діяльності необхідний системний підхід, який дозволить виявити сутнісні характеристики, взаємозв'язки і взаємодії в їх розвитку. Саме тому, аналіз економічної природи споживчої кооперації неможливий без поєднання макро- і мікроекономічного дослідження, неокласичного і неінституційного підходів та теорії економічних організацій.

Насамперед, слід зазначити, що постулати неокласичної теорії не дозволяють всебічно дослідити особливості функціонування споживчої кооперації. Базуючись на ринковому збалансуванні попиту і пропозиції, в межах неокласичної теорії діяльність організацій споживчої кооперації можна дослідити тільки як виробників (продавців) товарів (послуг) і зробити висновок, що умовою успішного функціонування споживчої кооперації на ринку є можливість запропонувати свій товар за нижчими, ніж у потенційних конкурентів, цінами або забезпечити нижчу собівартість. Таким чином, спираючись на виробничу функцію підприємства, неокласична теорія не враховує систему соціально-економічних відносин, яка становить феномен споживчої кооперації.

Ширші можливості для дослідження системи споживчої кооперації надає неінституційна теорія, яка, не заперечуючи понять і інструментів неокласицизму, дає уявлення про економічну еволюцію, оскільки досліджує економічну систему в її розвитку і функціонуванні.

З точки зору неінституціоналізму, споживча кооперація може розглядатися як:

- особлива підсистема інститутів в системі інституційних відносин, яка характеризується сукупністю норм і правил щодо цілей діяльності, механізму створення, реєстрації, функціонування, реорганізації і ліквідації її організацій;
- особлива система правочинності власника (на відміну від комерційних організацій), яка відображає обмеження у формуванні і використанні прибутку, особливості фінансування і оподаткування;
- особлива система економії трансакційних витрат.

Відповідаючи теорії організацій, споживча кооперація, характеризується внутрішньою структурою, співвідпорядкуванням, взаємозв'язком і взаємозалежністю елементів: її організація

є свідомо керованими соціальними утвореннями з певними межами, що функціонують на відносно постійній основі для досягнення спільної мети, у відповідності до яких вони встановлюють взаємодносини з іншими фізичними та юридичними особами.

Інституційність засад діяльності споживчої кооперації в ринковій еконо-міці підтверджує і теорія польських дослідників, які обґрунтовують необхідність і доцільність некомерційних організацій такого роду, виходячи із закону попиту і пропозиції: споживча кооперація відображає інтереси споживачів-власників-засновників в пошуку потрібних їм товарів по цінах, які вони готові заплатити [10].

Отже, роль споживчої кооперації в сучасній економічній системі обумовлюється, насамперед, статусом і функціями некомерційної організації (табл. 1).

Таблиця 1
Функції споживчої кооперації як некомерційної організації

Основні функції некомерційних організацій	Функції споживчої кооперації
Виконання певних функцій ринку і держави	+
Коригування недостатності та асиметрії інформації	
Утворення організацій, орієнтованих на інтереси споживачів, а не інвесторів	+
Утворення «проміжних» організацій, що забезпечують взаємозв'язки людини і суспільства, держави і бізнесу	

Джерело: узагальнено автором

З одного боку, організації споживчої кооперації перебирають на себе виконання певних завдань задоволення попиту на суспільні потреби, які, внаслідок недостатньої гнучкості адміністративно-бюрократичного державного апарату, не під силу державі або ринку. Крім того, завдяки існуванню інституційних норм, які характеризують цілі, порядок діяльності її організацій, права і обов'язки членів, споживча кооперація сегментує споживчий ринок за асортиментом і рівнем платоспроможності.

З іншого боку, специфіка системи споживчої кооперації полягає в тому, що її організації орієнтовані на споживача, що, втім, не означає відсутності у засновників економічних інтересів, які можуть проявлятися в різний спосіб. Не маючи на меті отримання прибутку, споживчій кооперації не заборонено займатися підприємницькою діяльністю настільки, наскільки це сприяє досягненню задекларованих цілей. Особливість споживчої кооперації як некомерційної організації полягає не у відсутності прибутку і мотивації до його отримання, а в обмеженні свободи його використання.

Споживча кооперація також виконує функцію економії трансакційних і трансформаційних витрат засновників і членів кооперативних організацій – витрат на організацію обміну ресурсами і діяльності шляхом скорочення посередницьких витрат на закупівлю, доставку і реалізацію товарів.

Аналізуючи роль і місце споживчої кооперації в економічній системі держави, можна стверджувати, що такий тип некомерційних організацій не відокремлений від ринкової конкурентної економіки. Споживчі кооперативи збільшують різноманітність форм функціонування суб'єктів господарювання і, таким чином, сприяють розширенню конкурентного середовища. Діючи в бік зниження споживчих цін, саме підприємства споживчої кооперації можуть гідно конкурувати з комерційними підприємствами, стимулюючи останніх до пошуку способів скорочення витрат. Слід зазначити, що мотив отримання прибутку включає зростання економічної ефективності виробництва і задоволення споживчого попиту, а споживча кооперація, маючи можливості гнучко пристосовуватися до попиту, знаходить перспективи розвитку всієї національної економіки [11].

Отже, ключовими особливостями споживчої кооперації як суб'єкта некомерційного господарювання, є: по-перше, орієнтація функціонування підприємств і організацій не на отримання прибутку від діяльності, а на розв'язання соціальних завдань; по-друге, поєднання економічної ефективності господарювання з соціальною ефективністю діяльності для досягнення задекларованих цілей.

Внаслідок наявності специфічних цілей діяльності споживчу кооперацію як некомерційну організацію можна вважати системоутворюючим інститутом. Основною відмінністю споживчого кооперативу від інших громадських організацій і господарюючих суб'єктів є одночасне поєднання в процесі діяльності двох сфер: соціальної та економічної (табл. 2).

Головна кооперативна перевага полягає в оптимальному поєднанні соціальної місії з господарською діяльністю організації. Основою досягнення соціальних цілей споживчого кооперативу є автономна спільна господарська діяльність членів за рахунок наявних в їх розпорядженні матеріальних та фінансових ресурсів, обмеженість яких і обумовила формулювання цінностей кооперації, пошук таких принципів спільної діяльності, які б забезпечили незалежне і ефективне функціонування. Саме завдяки своїм принципам і цінностям споживчі кооперативи являють собою особливу форму соціально-орієнтованих господарюючих суб'єктів. Унікальність кооперації полягає ще й в тому, що це єдина форма організації господарювання, яка має міжнародні, законодавчо виписані і затверджені основи її ідентифікації і функціонування.

В функціонуванні і розвитку системи споживчої кооперації проявляється більш глибока категорія. Споживча кооперація як виробник товарів і послуг утворює своєрідну соціальну мере-

жу – комунікаційні взаємодії між економічними суб'єктами щодо координації їх діяльності [9].

Статус споживчої кооперації як некомерційної організації відображає наявність в ринковій економіці особливого фактору виробництва – спроможності населення до самоорганізації, самоуправління і самодіяльності, яка і реалізується через формування споживчих кооперативів і перетворення їх у соціальну мережу шляхом утворення об'єднань первинних організацій. Споживча кооперація як своєрідна соціальна мережа може бути умовно названою соціальним багатством держави.

Висновки. Споживча кооперація функціонує в межах економічної системи суспільства на кожному етапі його розвитку, внутрішнім джерелом еволюції якої слід вважати розвиток взаємодії людей з метою розв'язання своїх соціально-економічних проблем. Споживча кооперація як некомерційна організація виступає організаційною основою механізму суспільного регулювання, оскільки відображає індивідуальні і групові інтереси людей, розв'язуючи певні місцеві/регіональні проблеми шляхом самоорганізації людей.

Кооперативи є продуктом ринкової економіки і являють собою специфічні господарюючі суб'єкти, які, реалізуючи свою соціальну місію, здійснюють господарську діяльність. Споживча кооперація розглядається в якості особливої форми, адекватної сучасному етапу розвитку соціально орієнтованого суспільства, оскільки головною перевагою (ознакою) кооперації є те, що вона заснована на безпосередній ініціативі і самодіяльності її членів в ім'я їх же добробуту.

В той же час кооперативам притаманні риси високоефективних господарюючих суб'єктів, найбільш вдало пристосованих до умов ринкової економіки: за період свого існування кооперативи зарекомендували себе як конкурентоспроможні підприємства, не менш ефективні, ніж інші ринкові структури. Але, на відміну від підприємств інших організаційно-правових форм, в основі кооперативної моделі господарювання лежить не прагнення особистої вигоди, а турбота про своїх членів.

Унікальність споживчої кооперації полягає в тому, що, з одного боку, – це самоорганізована суспільна структура, а з іншої – самодостатня господарська організація. І саме ці особливості формують головну перевагу, яка є підґрунтям для довгострокового ефективного функціонування споживчої кооперації: оптимальне поєднання соціальної місії кооперації з її господарською діяльністю, заснованою на кооперативних принципах і цінностях. Споживча кооперація є органічною складовою ринкової економіки, яка об'єднує економічних суб'єктів для створення і підтримки інституційного середовища.

Таблиця 2

Характерні риси споживчого кооперативу

Ознаки соціальної організації	Ознаки господарюючого суб'єкта
<ul style="list-style-type: none"> - автономність, незалежність від державних структур, економічних суб'єктів інших організаційно-правових форм; - можливість об'єднання в одній організації юридичних і фізичних осіб; - добровільність об'єднання різних верств населення; - певна територіальність функціонування; - цільове призначення – задоволення економічних, соціальних і культурних потреб своїх членів за рахунок господарської діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> - організаційна єдність; - наявність обособленого майна; - самостійний баланс і рахунки; - правоздатність участі в громадянському обороті; - дієспроможність прав і обов'язків.

Джерело: узагальнено автором

Список літератури:

1. Апопий А.В. Система связей потребительской кооперации в АПК. – М.: Экономика, 1996. – 167 с.
2. Буздалов И.Н. Возрождение кооперации. – М.: Экономика, 1990. – 173 с.
3. Глушецкий А.А. Кооперация: роль в современной экономике. – М.: Профиздат, 1991. – 159 с.
4. Кооперация как компонент рыночных отношений: проблемы теории и истории. Вып. 1. – Иваново: ИГУ, 1996. – 156 с.
5. Міжнародний кооперативний рух: історичний досвід і сучасна практика. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. – Полтава, 2010. С. 46–47.
6. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс (За ред. Л.П. Горкіної). – К., 2010, с. 84–132.
7. Сыбру А.Н. Потребительская кооперация как социальный институт. В сб.: Потребительская кооперация как социально ориентированная система. – Чебоксары: Салика, 2000, с. 69–71.
8. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. – М., Экономика, 1989, с. 25.
9. Чураков А.Н. Анализ социальных сетей // Социологические исследования, 2000, № 1, С. 109.
10. Kidyba A., Lobocki I. Non-profit Institutions in Regional Restructuring. – Warsaw, 1993, p. 9.
11. The Nonprofit Sector in the Mixed Economy / Ed. By Ben-Ner A. Gui B. – The Univ. of Michigan Press, 1993, p. 3.

Гринюк Н.А.

Киевский национальный торгово-экономический университет

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ****Аннотация**

Исследована сущность и особенности функционирования потребительской кооперации как экономической системы. Рассмотрены основы деятельности потребительской кооперации с точки зрения институциональных теорий. Обоснована роль потребительской кооперации в современной экономике. Исследованы концептуальные основы функционирования потребительской кооперации. Обоснованы преимущества деятельности организаций потребительской кооперации.

Ключевые слова: кооперация, виды кооперации, потребительская кооперация, кооперативные принципы, кооперативные преимущества.

Hrynyuk N.A.

Kiev National University of Trade and Economics

**INSTITUTIONAL BASES OF THE FUNCTIONING
OF CONSUMERS' CO-OPERATIVE****Summary**

The essence and peculiarities of the functioning of consumer cooperation as an economic system are investigated. The bases of activity of consumer cooperation from the point of view of institutional theories are considered. The role of consumer cooperation in the modern economy is justified. The conceptual foundations of the functioning of consumer cooperation are explored. The advantages of the activity of consumers' cooperation organizations are justified.

Keywords: cooperation, types of cooperation, consumer cooperation, cooperative principles, cooperative advantages.